Ks. dr hab. Tomasz Moskal, prof. KUL
Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
Instytut Nauk Teologicznych
Katedra Historii Kościoła

Lublin 25.09.2026.

Recenzja dorobku naukowego i osiągnięcia stanowiącego znaczny wkład w rozwój dyscypliny nauki teologiczne, przedstawionego w postępowaniu habilitacyjnym ks. dr. Michała Kłakusa.

Recenzja została sporządzona na zlecenie Instytutu Nauk Teologicznych Wydziału Teologicznego na Uniwersytecie Śląskim w Katowicach. Podstawą oceny jest dorobek naukowy ks. dr. Michała Kłakusa ze szczególnym uwzględnieniem dwóch monografii wskazanych jako osiągnięcie habilitacyjne. Pierwszą jest *Antykomunistyczna krucjata Józefa Gawliny i Józefa Marii Bocheńskiego w latach 1948–1964*, Katowice 2026, ss. 484, drugą *Biskup Gawlina wobec Żydów w czasie II wojny światowej*, Katowice 2024, ss. 176 opublikowana także w wersji angielskiej *Bishop Gawlina's Position on Jews during the Second World War*, Katowice–Warszawa 2026, ss. 160.

Kariera naukowa habilitanta

Ks. Michał Kłakus jest absolwentem Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. W 2003 r. uzyskał magisterium na podstawie pracy *Udział duchownych katolickich w pracach Sejmy Śląskiego pierwszej kadencji* (1922-1929). Podstawą otrzymania licencjatu kanonicznego była dysertacja *Parafia pw. Najświętszej Maryi Panny Matki Kościoła w Jastrzębiu Zdroju w latach 1974-1980. Budowa kościoła i tworzenie parafii*. Stopień doktora z teologii w zakresie historii Kościoła uzyskał w 2009 r. na podstawie rozprawy *Kościół katolicki wobec Pierwszej Solidarności w Jastrzębiu-Zdroju*. Wszystkie stopnie przygotowywał pod kierunkiem ks. prof. dr. hab. Jerzego Myszora na Wydziale Teologicznym UŚ. Od 2021 r. jest wykładowcą historii Kościoła w Diecezjalnym Instytucie Formacji Pastoralnej w Tulonie (afiliowanym przy Katolickim Uniwersytecie w Lyonie), a od 2017 r. współpracuje z Centrum Badań nad Historią Kościoła im. ks. Wincentego Myszora.

Osiągnięcia naukowe

Po doktoracie ks. Kłakus opublikował według wykazu osiągnięć 7 publikacji zwartych (należy dodać angielskojęzyczną wersję jednej z nich oraz współredagowaną z ks. J. Myszorem) w formie monografii i edycje źródeł, 28 artykułów w czasopismach recenzowanych, 10 artykułów w czasopismach nierecenzowanych, monografiach i pracach pokonferencyjnych oraz cztery teksty popularnonaukowe. Na podkreślenie zasługują cztery artykuły, które ukazały się w recenzowanych czasopismach zagranicznych *Revue d'histoire ecclésiastique*, *Revue d'histoire diplomatique*, *Nuova Storia Contemporanea*. Trzeba przyznać, że wykaz jest imponujący ilościowo. Ponadto tytuły czasopism w większości są wysoko punktowane i liczą się nie tylko w polskim świecie

naukowym. Zauważyć należy, że zakres publikowanych badań jest szeroki, ale ma wspólny rdzeń: XX-wieczne dzieje Kościoła polskiego i polskiej emigracji, z wykorzystaniem archiwów watykańskich i francuskich.

Ocena osiągnięcia nr 1: *Antykomunistyczna krucjata Józefa Gawliny i Józefa Marii Bocheńskiego w latach 1948–1964*, Katowice 2026

Celem pracy była analiza, rekonstrukcja i ocena antykomunistycznej działalności abp. Gawliny i o. Bocheńskiego OP w latach 1948–1964, ich ideowych podstaw, form działania i wzajemnej współpracy. Habilitant stawia osiem pytań badawczych: o charakter antykomunizmu i współpracy obu duchownych, o strategię, metody i taktykę, o motywy, o ewolucję poglądów abp. Gawliny, o to, czy dostrzegał on pozytywne zjawiska w komunistycznej Polsce, o recepcję jego postawy w Rzymie, wśród hierarchii polskiej i u prymasa Polski Stefana Wyszyńskiego, o długofalowość działań oraz o trafność jego ocen sytuacji Kościoła Milczenia.

Główna teza głosi, że działalność antykomunistyczna obu duchownych była istotnym elementem walki o zachowanie polskiej tożsamości narodowej i religijnej w środowiskach emigracyjnych oraz ważnym wkładem Kościoła w szerzej rozumiany opór wobec komunizmu. Habilitant wskazuje na doświadczenie pobytu w ZSRS w 1942 r. jako klucz do ukształtowania postawy abp. Gawliny, a na wojnę polsko-bolszewicką i losy rodziny jako źródło antykomunizmu o. Bocheńskiego. Cezurę początkową (1948) uzasadnia odmową wizy dla abp. Gawliny i początkiem systematycznego zwalczania Kościoła w Polsce, cezurę końcową śmiercią Protektora Wychodźstwa Polskiego w 1964 r.

Niewątpliwie mocną stroną pracy jest jej baza źródłowa. Ks. Kłakus kwerendą objął prawie 30 archiwów krajowych i zagranicznych (istnieje pewna rozbieżność: wg wstępu do monografii było ich 28, zaś w autoreferacie autor podaje 26), w tym trzy archiwa watykańskie (Sekretariatu Stanu, Apostolskie, Dykasterii Nauki Wiary), archiwa Polskiej Misji Katolickiej w Anglii i Walii oraz w Paryżu, Archiwum Ordynariatu Polowego, Archiwum Towarzystwa Chrystusowego, Archiwum Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie, IPN, AAN, AMSZ oraz archiwa dominikańskie i szwajcarskie. Kluczowe było dotarcie do 429 listów abp. Gawliny i o. Bocheńskiego oraz kilkudziesięciu konspektów listów arcybiskupa. Materiały pięciu instytucji nie były w chwili kwerendy zarchiwizowane, co zwiększa wartość odkrycia, ale utrudnia weryfikację. Rozproszenie spuścizny abp. Gawliny (brak odrębnej spuścizny w Archiwum Archidiecezjalnym w Katowicach) czyni taką kwerendę zadaniem trudnym.

Monografia liczy 484 strony. Tekst główny zajmuje ok. 440 stron (s. 11–452), po nim następują bibliografia i indeks nazwisk. Praca ma układ problemowo-chronologiczny: wstęp (s. 11–28), wprowadzenie (s. 29–50), cztery rozdziały i zakończenie.

We wprowadzeniu autor omówił politykę władz komunistycznych wobec Kościoła po 1945 r. w pięciu częściach (okresy 1945–1948, 1949–1956 i po 1956; taktyka wobec hierarchii i wiernych; cechy polityki). Jest to tło syntetyczne, zajmujące więcej miejsca niż sugeruje autoreferat („krótkie wprowadzenie”), i porównywalne z wstępem.

W pierwszym rozdziale Habilitant przedstawił źródła i poglądy antykomunistyczne obu duchownych, ich współpracę oraz strategię walki. Kolejny, drugi rozdział, dotyczy organizacji działań: finansowania oraz instytucji (Veritas, ADOK, próba utworzenia ośrodka naukowego w Rzymie, współpraca przy *Handbuch des Weltkommunismus*, RODAK). Najobszerniejszy jest rozdział trzeci i stanowi zasadniczą część pracy. Obejmuje cztery obszary: jedność i antykomunistyczne oblicze wychodźstwa (s. 160–255), walkę z katolicyzmem postępowym (s. 256–307), umacnianie antykomunistycznej postawy Stolicy Apostolskiej, w tym okres przed soborem i w trakcie jego trwania (s. 308–384), oraz relacje z episkopatem Polski (s. 385–416). Nieproporcjonalnie mały do poprzedniego jest ostatni, czwarty rozdział. Ks. Kłakus opisuje w nim reakcje władz komunistycznych: próby pozyskania abp. Gawliny (1947–1948), działania operacyjne, sprawę o. Bocheńskiego i sprawę ks. Mariana Strojnego. Zakończenie liczy ok. 8 stron (s. 445–452).

Układ monografii jest przejrzysty. Największą wartość poznawczą mają zdaniem recenzenta części trzeciego rozdziału o konflikcie z prymasem Wyszyńskim, o okolicznościach potępienia dzieł Bolesława Piaseckiego w 1955 r. (ok. 21 s.), o grupie Unitas oraz o pracach nad schematami przedsoborowymi. Rozdział czwarty korzysta z materiałów aparatu bezpieczeństwa i dotyczy ważnego, choć częściowo znanego problemu.

Wkład w rozwój dyscypliny

Habilitant trafnie wskazuje lukę w historiografii: współpraca abp. Gawliny i o. Bocheńskiego była dotąd słabo udokumentowana (dotychczasowe odniesienia to kilka stron u ks. D. Bednarskiego, wzmianki u P. Rainy i J. Żaryna oraz krótka rozmowa prasowa). Najciekawsze ustalenia, dotyczą: konfliktu abp. Gawliny z prymasem Wyszyńskim i jego konsekwencji dla duszpasterstwa emigracyjnego oraz nieformalnego odsunięcia duszpasterza emigracji na margines Episkopatu polskiego w okresie soboru oraz jego roli jako sekretarza Komisji ds. Biskupów i Zarządu Diecezjami w przygotowaniach do soboru, analizy działań operacyjnych aparatu bezpieczeństwa, relacji z rektorem Papieskiego Kolegium Polskiego ks. Marianem Strojnym, genezy grupy Unitas i instytucji formacyjnych (Veritas, ADOK, RODAK). Wszystkie te wątki mieszczą się w historii Kościoła XX wieku i mają znaczenie wykraczające poza biografię jednego biskupa.

Kwestie dyskusyjne

Pojęcie „krucjata", jak zauważa sam Habilitant, budzi wątpliwości i uzasadnia jego użycie metaforycznie. We wstępie przyznaje, że żaden z bohaterów tego terminu nie używał, a uzasadnienie opiera na słownictwie wojskowym z listów („amunicja duchowa", „armia modlitewna", „nieprzyjaciel", „meldować"). Język wojskowy u byłego biskupa polowego i kapelana nie jest jednak tożsamy z pojęciem krucjaty, która implikuje wojnę religijną prowadzoną na wezwanie papieża. Autor monografii odsyła czytelnika do literatury o antykomunizmie w USA, Wielkiej Brytanii i Francji, a nie o antykomunizmie katolickim czy watykańskim (s. 12). Nie do końca przemawia także do recenzenta

przywołanie rumuńskiego medalu „Krucjata przeciwko komunizmowi" (s. 18). Co prawda Habilitant zauważa także, iż średniowieczne krucjaty zakończyły się niepowodzeniem, to jednak w zakończeniu swojej monografii reasumuje: „uprawniony wydaje się wniosek, iż abp Gawlina i o. Józef Maria Bocheński prowadzili ryzykowną, lecz konsekwentną walkę, nie zważając na zmieniające się uwarunkowania polityki Stolicy Apostolskiej, czasowe „odwilże" władz komunistycznych ani na niezachwianą wiarę prymasa Polski w słuszność własnego posłannictwa. Pozostali do końca wierni swoim antykomunistycznym przekonaniom, traktując je jako moralny i duchowy obowiązek wobec Boga, Kościoła i narodu". Czy rzeczywiście jako ludzie Kościoła winni kierować się swoimi przekonaniami?

Zdaniem recenzenta warto również dobitniej wyartykułować współtwórstwo o. Bocheńskiego. Ks. Kłakus dowodzi, że zakonnik „nadał" działalności abp. Gawliny program, „bez którego realizacja przyjętych celów nie byłaby możliwa" (s. 19), ale kilka akapitów dalej stwierdza, że działał on z inicjatywy byłego biskupa polowego. Tytuł stawia obu duchownych na równi, ale zakres dotyczący o. Bocheńskiego ograniczono do działań powiązanych z abp. Gawliną (pominięto Instytut Europy Wschodniej we Fryburgu, badania sowietologiczne, Głos Ameryki, współpraca z naukowymi ośrodkami amerykańskimi, rola w delegalizacji partii komunistycznej w Niemczech, s. 21). W spisie treści o. Bocheński występuje w tytułach tylko w pkt 1.2, 1.3, 1.4.2 i 4.1.3, a wszystkie podpunkty najobszerniejszego rozdziału trzeciego (Formy i kierunki walki antykomunistycznej) dotyczą wyłącznie abp. Gawliny (s. 160 – 416).

Ukazując stan badań, omówienie literatury Habilitant zepchnął do przypisów bez dyskusji nad sporami interpretacyjnymi (prymas Wyszyński wobec emigracji, ostpolitik watykańska, geneza indeksu Piaseckiego). Znaczna część ukazanych publikacji o abp. Gawlinie to prace kręgu ks. Myszora, w tym kilka pozycji ks. Kłakusa. Bynajmniej, nie jest to zarzut wobec tych prac, ale warto zapytać o zewnętrzną, krytyczną ocenę tej historiografii.

Zdaniem recenzenta, warto podnieść także zagadnienie proporcji i układu tekstu. Rozdział trzeci obejmuje ponad połowę tekstu głównego, podczas gdy zakończenie liczy ok. 8 stron, a rozdział czwarty ok. 28. Rozdział trzeci jest wewnętrznie niejednorodny: obok form działania (kazania, duszpasterstwo, kontakty z organizacjami) zawiera opisy sporów wewnątrzemigracyjnych (sprawa „Polski Wiernej", spór o Fundację Veritas, kryzys prezydencki). Niektóre zagadnienia pojawiają się w kilku miejscach (Veritas w pkt 2.2.1 i 3.1.2.5, relacje Gawlina–Wyszyński w pkt 3.1.1.3, 3.4.1 i 3.4.2). Nierówna jest waga części: przejście od ADOK do Instytutu Europy Wschodniej (pkt 2.2.5) zajmuje ok. jednej strony, RODAK (pkt 2.2.6) ok. trzech, a pkt 3.3.2.2.3 ok. sześciu.

Podkreślić trzeba, że Habilitant deklarując jako podstawę badań „metodę indukcyjną w układzie przedmiotowym" oraz podwójną krytykę źródeł zachował krytyczny dystans nie przyjmując optyki abp. Gawliny i o. Bocheńskiego. Ponadto monografia, która ma reprezentować dyscyplinę nauki teologiczne, posiada szereg odniesień do nauczania Kościoła o komunizmie (encyklika *Divini Redemptoris* z 1937 r., dekret Świętego Oficjum z 1 VII 1949 r.). Habilitant nadto uczciwie wskazuje, czego praca nie wyczerpuje (autonomiczna działalność Bocheńskiego, praktyczna realizacja

programu w Polskich Misjach Katolickich, współpraca z ambasadorem Kazimierzem Papéem, reakcje Kościołów partykularnych na Zachodzie). Świadczy to o dojrzałości badawczej.

Zakończenie (s. 445–452) w sposób przejrzysty streszcza główne wątki pracy i słusznie wskazuje pola dalszych badań. Ma jednak charakter raczej streszczenia niż syntezy. Zawiera tylko jeden przypis, więc wnioski nie odsyłają do rozdziałów ani do źródeł. Habilitant stwierdza, że dzięki Gawlinie „udało się zapobiec" pozbawieniu proboszczów funkcji i że jego aktywność „uniemożliwiła" próby rozłamu (synody w Katowicach i we Wrocławiu). Podobnie działania obu duchownych miały doprowadzić do potępienia Piaseckiego w 1955 r. i czasowego osłabienia więzów PAX z katolikami postępowymi na Zachodzie. Prymasowi Wyszyńskiemu przypisuje realizm polityczny, „grę" z władzami i „podkreślanie niewidzialnego i charyzmatycznego wymiaru Kościoła kosztem jego instytucjonalnej i jurysdykcyjnej struktury". Uważa też, że po śmierci Gawliny „zabrakło autorytetu zdolnego jednoczyć wychodźstwo". Podkreśla, iż „Zaprezentowane w niniejszej monografii badania nie wyczerpują w pełni problematyki działalności antykomunistycznej abp. Józefa Gawliny oraz o. Józefa Marii Bocheńskiego. Dalszej analizy wymaga antykomunistyczna aktywność tego drugiego … praktyczne wdrażanie antykomunistycznej wizji arcybiskupa w działalności poszczególnych Polskich Misji Katolickich oraz zaangażowanie polskiego duchowieństwa na wychodźstwie w propagowanie tej idei", s. 451. Wskazuje także kolejne kierunki badań.

Reasumując, monografię należy ocenić jako ambitne, rozległe i dobrze zaplanowane studium działalności antykomunistycznej w środowisku polskiego Kościoła i emigracji w latach 1948–1964. Została oparta na szerokiej kwerendzie źródłowej. Zawiera w sobie połączenia historii idei, historii Kościoła, dziejów emigracji, historii instytucji i historii politycznej. Największą wartością publikacji wydaje się ukazanie antykomunizmu jako zjawiska wielowymiarowego: ideowego, duszpasterskiego, organizacyjnego, finansowego, wydawniczego, dyplomatycznego i politycznego. Szczególnie istotne są partie dotyczące Veritas, ADOK-u, RODAK-u, grupy Unitas, relacji ze Stolicą Apostolską oraz stosunków abp. Gawliny z Episkopatem Polski. Publikacja ma cechy dojrzałego opracowania monograficznego, które stanowi znaczny wkład w badania nad historią Kościoła katolickiego wobec komunizmu, dziejami polskiej emigracji oraz działalnością abp. Józefa Gawliny.

Ocena osiągnięcia nr 2: *Biskup Gawlina wobec Żydów w czasie II wojny światowej,* Katowice 2024

Celem monografii jest analiza stosunku Gawliny do tzw. kwestii żydowskiej w okresie II wojny światowej, zwłaszcza w kontekście wojennej sytuacji w ZSRS, Wielkiej Brytanii, Iranie i Palestynie. Główną tezą postawioną przez autora jest pogląd, że stanowisko Gawliny miało charakter „antyżydowski", zbieżny z poglądami prymasa Hlonda, uwarunkowany doświadczeniami życiowymi i realiami II Rzeczypospolitej. Był on polskim patriotą o „krytycznym, a niekiedy antyżydowskim nastawieniu", ale nie antysemitą „w sensie ideologicznym", co potwierdzają jego działania na rzecz ratowania Żydów.

Monografia liczy 176 stron. Część analityczna (Wstęp, trzy rozdziały i Zakończenie) zajmuje s. 9–106, w tym trzy załączniki źródłowe umieszczone na końcu rozdziałów (s. 41, 74–77 i 98–104, łącznie 12 s.), czyli właściwa analiza to ok. 86 stron. Aneks z listami Żydów do biskupa Gawliny (s. 107–158) obejmuje notę edytorską (ok. 13 s.) i dokumenty (ok. 39 s.). Dalej następują bibliografia (ok. 10 s.) i indeks osobowy. Po wstępie, w rozdziale pierwszym „Opinie Józefa Gawliny o Żydach" (s. 18–41) znajdują się paragrafy poświęcone pierwszym kontaktom z wyznawcami religii mojżeszowej (ok. 5 s.), ksiądz Gawlina a Żydzi (ok. 12 s.), jego propozycje „rozwiązania kwestii żydowskiej" (ok. 5 s.). Drugi rozdział „Biskup Gawlina wobec Żydów w Rosji Sowieckiej (1942)" (s. 42–77) zawiera: Żydzi polscy w ZSRS (ok. 10 s.), podróż Gawliny do ZSRS (ok. 11 s.), Gawlina a Żydzi polscy w ZSRS (ok. 10 s.). Kolejna część monografii „Biskup Gawlina wobec przejawów antysemityzmu w Wojsku Polskim" (s. 78–104), składa się z paragrafów: Żydzi w Wojsku Polskim (ok. 5 s.), biskup wobec problemów narodowościowych (ok. 5 s.), „Między »antysemityzmem« a »antypolonizmem«", czyli spór z gen. Marianem Kukielem (ok. 9 s.). Zakończenie liczy 2 strony.

Układ jest przejrzysty i chronologiczno-problemowy: od poglądów przedwojennych, przez doświadczenie ZSRS w 1942 r., po wojsko. Wyodrębnienie źródeł w aneksie jest zaletą, bo daje czytelnikowi możliwość samodzielnej weryfikacji.

Najważniejszym atutem i wartością monografii jest odnalezienie nieznanego dotąd zbioru 14 listów przedstawicieli Żydów polskich do biskupa polowego (siedem od rabina Joela Landaua, po dwa od Mendela Hagera i Jakuba Hauszpigla, jeden list zbiorowy podpisany przez kilkunastu Żydów, w większości rabinów), ponadto dwa pisma z podziękowaniami (Marthy Steiner i F. Fleischera), z lat 1941–1944. Kwerendą autor objął m.in. archiwum Yad Vashem, archiwum Towarzystwa Chrystusowego i archiwum Polskiej Misji Katolickiej w Anglii i Walii. Publikacja powstała w ramach Centralnego Projektu Badawczego IPN i ukazała się także po angielsku, co zwiększa jej dostępność dla badaczy zagranicznych.

Kwestie dyskusyjne

Praca dotyczy tematu delikatnego, wymagającego precyzji pojęciowej. Rozróżnienie „antyżydowski, lecz nie antysemita w sensie ideologicznym" jest w literaturze przedmiotu stosowane i dyskutowane, ale wymaga wyraźnej definicji i kryteriów. Warto uwypuklić tą różnicę. Z autoreferatu wynika, że Habilitant „wysunął tezę" o antyżydowskim charakterze stanowiska Gawliny i że „świadomie unika jednoznacznych, kategorycznych ocen". Obie deklaracje da się pogodzić, ale wymagają jasnego wskazania w tekście, co jest ustaleniem, a co interpretacją. Monografia bez wątpienia stanowi znaczny wkład w rozwój badań historyczno-kościelnych w dyscyplinie nauki teologiczne.

Pozostały dorobek publikacyjny

Po doktoracie Habilitant przygotował także edycje źródłowe i opracowania, w tym *Korespondencję Józefa Gawliny i Józefa Marii Bocheńskiego w latach 1939–1964*, Katowice 2025, ss. 508, *Duszpasterstwo polskie we Francji w świetle korespondencji abp. Gawliny i*

ks. Kwaśnego, Katowice – Trans en Provence 2017) oraz edycję rejestru pielgrzymów Czesława Horaina, Katowice – Toulon 2022. Edycje źródeł mają dla historii Kościoła wartość trwałą i stanowią zaplecze dla monografii. Natomiast pozostałe teksty ukazały się w czasopismach i monografiach o zróżnicowanej randze. Na podkreślenie zasługują cztery artykuły, które Habilitant opublikował w recenzowanych czasopismach zagranicznych (w nawiasie punktacja wg listy MNiSW z 2024 r.): *Revue d'histoire ecclésiastique* (70 pkt.), *Revue d'histoire diplomatique* (20 pkt.), *Nuova Storia Contemporanea* (5 pkt.). Pozostałe teksty punktowane, ks. Kłakus wydał w rodzimych periodykach naukowych: *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne* (100 pkt.), *Saeculum Christianum* (100 pkt.), *Pamięć i sprawiedliwość* (100 pkt.), *Chrześcijaństwo – Świat – Polityka* (70 pkt.), *Studia Polonijne* (70 pkt.), *Studia Śląskie* (20 pkt.), *Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne* (20 pkt.), *Fides Biuletyn Bibliotek Kościelnych* (5 pkt.) oraz innych bez punktacji ministerialnej. Część publikacji ukazała się jako rozdziały w monografiach recenzowanych. Habilitant wskazuje również współautorstwo z ks. prof. Myszorem (artykuł o kapelanach w oflagu w Rotenburgu) i precyzyjnie określa swój udział (s. 177–179 i 183–193), co jest zgodne z wymogiem art. 219. Podkreślić należy, że wszystkie przeszły procedurę recenzowania i zostały przygotowane z wytycznymi metodologicznymi stawianymi przez redakcję. Stąd Recenzent skupi się wskazaniu zasadniczych obszarów badań, podejmowanych przez Habilitanta.

Analizowany dorobek jest interesujący nie tylko ze względu na liczbę podejmowanych tematów, ale przede wszystkim z uwagi na ich wzajemne powiązanie. W centrum zainteresowań autora znajduje się bowiem człowiek Kościoła działający w określonych uwarunkowaniach historycznych: emigrant, duszpasterz, biskup, kapelan wojskowy, rektor misji katolickiej, nuncjusz apostolski czy przedstawiciel Stolicy Apostolskiej. Badania te prowadzą do szerszego pytania o funkcjonowanie Kościoła poza jego podstawową strukturą terytorialną oraz o rolę, jaką pełnił on w zachowaniu tożsamości religijnej, narodowej i kulturowej Polaków.

Analiza zgromadzonego materiału pozwala stwierdzić, że dorobek ten nie jest przypadkowym zbiorem prac dotyczących odległych od siebie zagadnień. Łączy go kilka wyraźnych osi tematycznych. Pierwszą stanowią dzieje polskiego duszpasterstwa we Francji. Drugą – historia Kościoła katolickiego na Górnym Śląsku, szczególnie dzieje diecezji katowickiej. Trzecią – działalność polskich hierarchów w okresie II wojny światowej i pierwszych dziesięcioleci powojennych. Czwartą – wykorzystanie źródeł pochodzących z archiwów zagranicznych, zwłaszcza archiwów Polskiej Misji Katolickiej w Paryżu i archiwów Stolicy Apostolskiej.

Istotnym elementem dorobku jest również działalność edytorska. Autor nie ogranicza się bowiem do interpretacji materiału już opracowanego przez innych badaczy, lecz podejmuje trud udostępniania dokumentów. Szczególnie znacząca jest pod tym względem edycja korespondencji abp. Józefa Gawliny i ks. Kazimierza Kwaśnego z lat 1949–1963. Jej celem było uzupełnienie wiedzy o działalności polskiego duchowieństwa we Francji, ale zarazem ukazanie sposobu rozumienia kapłaństwa i powszechności Kościoła przez abp. Gawlinę.

1. Najbardziej wyrazistym elementem dorobku ks. Kłakusa są badania nad polskim duszpasterstwem emigracyjnym. Szczególne miejsce zajmuje w nich Francja, która od XIX w. była jednym z najważniejszych miejsc osiedlania się Polaków poza granicami kraju. Autor zwraca uwagę na fakt, że Polska Misja Katolicka we Francji, której początki sięgają 1836 r., pełniła funkcję nie tylko religijną, ale również społeczną i narodową. W przypadku emigrantów wiara stawała się bowiem jednym z istotnych elementów zachowania polskiej tożsamości. Kościół był dla wielu wychodźców przestrzenią, w której można było zachować język, tradycję, obyczaj i pamięć o ojczyźnie. W tym kontekście badania autora należy ocenić jako wpisujące się w ważny nurt współczesnej historiografii, która coraz częściej odchodzi od ujmowania emigracji wyłącznie w kategoriach demograficznych, politycznych lub gospodarczych. Dorobek ten pokazuje emigrację również jako przestrzeń działalności religijnej i duszpasterskiej. Szczególnie wartościowe jest ukazywanie wzajemnych relacji pomiędzy strukturami Kościoła w Polsce i Kościoła lokalnego w kraju osiedlenia. Z przedstawionych prac wynika, że autor nie traktuje duszpasterstwa polonijnego jako struktury funkcjonującej w izolacji. Przeciwnie, ukazuje je jako rezultat nieustannych negocjacji pomiędzy różnymi podmiotami: episkopatem Polski, episkopatem francuskim, rektorem Polskiej Misji Katolickiej, kapelanami, proboszczami francuskimi, pracodawcami oraz samymi emigrantami. Szczególnie dobrze widać to w studium poświęconym działalności księży śląskich wśród polskich emigrantów we Francji w okresie międzywojennym. Autor zwraca uwagę zarówno na życie codzienne polskich robotników, jak i na warunki pracy duszpasterskiej. Takie ujęcie ma istotną wartość poznawczą. Pozwala bowiem zobaczyć duszpasterstwo nie tylko jako realizację obowiązków wynikających z prawa kanonicznego, lecz także jako złożony proces społeczny, organizacyjny i kulturowy. W przypadku emigracji polskiej nabierało to szczególnego znaczenia, ponieważ praktyki religijne były jednocześnie nośnikiem polskiej kultury.

2. Jedną z najważniejszych postaci obecnych w dorobku habilitanta jest abp Józef Gawlina. Zainteresowanie jego działalnością nie ogranicza się jednak do klasycznej biografii hierarchy. Autor rekonstruuje jego aktywność poprzez konkretne zespoły źródłowe i określone problemy historyczne. Szczególnie cenne jest studium dotyczące prób mianowania Józefa Gawliny ordynariuszem katowickim w 1948 r. Autor wykorzystuje w nim materiały z Archiwum Historycznego Sekretariatu Stanu, dzięki czemu może ukazać mechanizm podejmowania decyzji przez Stolicę Apostolską. Przedmiotem zainteresowania stają się nie tylko same wydarzenia, ale również motywacje głównych uczestników procesu: Stolicy Apostolskiej, prymasa Polski, biskupa katowickiego, władz polskich oraz polskiego rządu na uchodźstwie. Jest to przykład charakterystycznego dla dorobku autora sposobu pracy. Zamiast ograniczać się do narracji opartej na źródłach już opublikowanych, sięga on do dokumentacji archiwalnej, która umożliwia rekonstrukcję procesów decyzyjnych zachodzących w Kościele. W historiografii Kościoła XX w. ma to szczególne znaczenie, ponieważ wiele decyzji dotyczących obsady stanowisk kościelnych, polityki personalnej czy relacji ze strukturami państwowymi podejmowano w oparciu o poufną korespondencję i raporty.

Podobną metodę zastosowano w pracy poświęconej stylowi działalności abp. Gawliny. Zachowana w Archiwum Polskiej Misji Katolickiej w Paryżu korespondencja z ks. Kazimierzem Kwaśnym obejmuje ponad 150 listów z lat 1949–1963, sporządzonych w języku polskim, francuskim i włoskim. Jej wartość polega nie tylko na informacjach dotyczących organizacji duszpasterstwa Polaków we Francji, ale również na możliwości odtworzenia sposobu funkcjonowania określonych relacji kościelnych i dyplomatycznych. Na uwagę zasługuje również to, że autor interesuje się językiem i formą korespondencji. Zwraca uwagę na znaczenie kurtuazji, odpowiedniego słownictwa i form grzecznościowych. Jest to pozornie drobny aspekt źródłoznawczy, który jednak może prowadzić do istotnych wniosków dotyczących kultury komunikacji kościelnej i sposobu funkcjonowania hierarchii. W tym sensie badania nad abp. Gawliną mają charakter wielowymiarowy. Łączą historię instytucji, historię Kościoła, historię emigracji, dzieje dyplomacji kościelnej oraz analizę źródłoznawczą.

3. Kolejnym polem aktywności naukowej autora są dzieje Polskiej Misji Katolickiej we Francji. Szczególne znaczenie ma tutaj edycja dokumentów dotyczących korespondencji abp. Gawliny z ks. Kwaśnym. Edycja ta zasługuje na pozytywną ocenę z dwóch powodów. Po pierwsze, udostępnia źródła, które mają znaczenie dla historii duszpasterstwa polskiego. Po drugie, pozwala spojrzeć na działalność Polskiej Misji Katolickiej z perspektywy osób bezpośrednio odpowiedzialnych za jej funkcjonowanie. Autor wskazuje, że korespondencja pozwala poznać napięcia pomiędzy polską i francuską wizją duszpasterstwa, które były obecne już przed II wojną światową, ale utrzymywały się także po jej zakończeniu. Istotnym uzupełnieniem tego nurtu jest artykuł dotyczący okoliczności powstania „Regulaminu dla kapelanów polskich" we Francji. Dokument z 1925 r. regulował szeroki zakres zagadnień: sposób udzielania sakramentów, katechizację, pogrzeby, prowadzenie ksiąg parafialnych, a także materialne podstawy funkcjonowania kapelanów. Określał również ich relacje z miejscowymi biskupami i proboszczami francuskimi. Praca ta pokazuje ważną cechę warsztatu autora: zainteresowanie nie tylko wielkimi wydarzeniami politycznymi, ale także organizacyjnymi podstawami funkcjonowania duszpasterstwa. Dzięki temu możliwe jest odtworzenie praktycznego wymiaru działalności Kościoła. Warto podkreślić, że tego rodzaju badania mają znaczenie szersze niż tylko dla historii emigracji. Pokazują bowiem mechanizmy dostosowywania struktur Kościoła do sytuacji migracyjnej, a więc problem, który w różnych formach pozostaje aktualny również w późniejszych okresach.

4. Obszernym polem badawczym Habilitanta są dzieje Kościoła na Górnym Śląsku, zwłaszcza diecezji katowickiej. Tematyka ta jest silnie powiązana z badaniami nad hierarchami: Józefem Gawliną, Augustem Hlondem, Stanisławem Adamskim oraz sytuacją Kościoła w okresie międzywojennym i powojennym. Na szczególną uwagę zasługuje artykuł dotyczący kulis wyboru tego ostatniego na biskupa katowickiego w 1930 r. Autor wykorzystuje raporty nuncjusza apostolskiego i analizuje cechy, jakich oczekiwano od kandydata do kierowania diecezją katowicką. W centrum zainteresowania znajdują się nie tylko kwalifikacje teologiczne i moralne, lecz także

znajomość problematyki politycznej, narodowościowej i społecznej Górnego Śląska oraz zdolności kierownicze. Praca ta dobrze pokazuje, że obsada urzędu biskupiego nie była wyłącznie kwestią personalną. W warunkach Górnego Śląska wiązała się z koniecznością uwzględnienia specyficznego układu społecznego, narodowościowego i politycznego. Wybór biskupa był więc również elementem szerszej strategii funkcjonowania Kościoła w regionie. Analogicznie należy ocenić studium dotyczące kandydatów na pierwszego biskupa pomocniczego w Katowicach. Autor analizuje opinie kard. Augusta Hlonda oraz okoliczności nominacji bp. Teofila Bromboszcza. Zwraca uwagę na specyfikę diecezji katowickiej, jej problemy duszpasterskie i społeczne, a także na potrzebę odpowiedniego ukształtowania struktur hierarchicznych. Dopełnieniem tych badań jest artykuł poświęcony sporowi o uposażenie diecezji katowickiej. Przedmiotem analizy są dobra „wrocławskie" znajdujące się na terenie Czechosłowacji. Spór ten ukazany został jako problem pozostający na styku kwestii kościelnych, państwowych i międzynarodowych. W jego rozwiązanie zaangażowane były władze diecezji katowickiej, biskup wrocławski, rząd Czechosłowacji, rząd polski oraz Stolica Apostolska. Jest to kolejny przykład odejścia od historii instytucjonalnej rozumianej w sposób czysto wewnątrzkościelny. Ks. Kłakus pokazuje Kościół jako uczestnika relacji międzynarodowych, którego decyzje i problemy były uwikłane w stosunki pomiędzy państwami.

5. Ważną część dorobku stanowią badania dotyczące sytuacji Kościoła katolickiego na Górnym Śląsku po II wojnie światowej. Szczególne znaczenie ma tutaj praca dotycząca materiałów francuskich dyplomatów odnoszących się do sytuacji religijnej na Śląsku w latach 1947–1956. Źródła te pozwalają spojrzeć na sytuację Kościoła z perspektywy zewnętrznego obserwatora. Autor wskazuje na próby ograniczania wpływu Kościoła na społeczeństwo, zwłaszcza w odniesieniu do robotników oraz wychowania dzieci i młodzieży. Bardzo ważne miejsce zajmuje również opracowanie dotyczące wygnania biskupów katowickich w latach 1952–1956. Autor korzysta w tym przypadku z materiałów Archiwum Watykańskiego Sekretariatu Stanu. Celem jest uzupełnienie dotychczasowej wiedzy o mechanizmach przekazywania Stolicy Apostolskiej informacji o sytuacji na Śląsku w warunkach ograniczonej i kontrolowanej przez władze komunistyczne komunikacji. Na szczególne podkreślenie zasługuje wykorzystanie źródeł dotychczas nieznanych lub nie w pełni wykorzystanych w historiografii. Takie badania mają potencjalnie największą wartość dla rozwoju nauki, ponieważ nie tylko interpretują wcześniejsze ustalenia, ale mogą je korygować, uzupełniać lub poszerzać. W tym samym kierunku zmierza opracowanie dotyczące próby mianowania Józefa Gawliny biskupem katowickim w 1948 r. Zastosowanie dokumentów watykańskich pozwala odtworzyć nie tylko formalny przebieg wydarzeń, ale również stanowiska poszczególnych uczestników procesu. W ten sposób autor tworzy coraz bardziej rozbudowany obraz Kościoła katowickiego w okresie powojennym, w którym istotną rolę odgrywają relacje pomiędzy Kościołem, państwem, Stolicą Apostolską i środowiskami emigracyjnymi.

6. W dorobku ks. Kłakusa ważne miejsce zajmuje również kard. August Hlond. Szczególne znaczenie ma artykuł poświęcony jego pobytowi we Francji w latach 1940–

1944 oraz reakcji Kościoła francuskiego na jego aresztowanie i uwolnienie. Autor wykorzystuje materiały z archiwum Polskiej Misji Katolickiej w Paryżu, aby uzupełnić wiedzę o działalności prymasa Polski w okresie wojny. Przedmiotem zainteresowania jest zarówno jego działalność na rzecz Polaków przebywających na emigracji, jak i organizowanie opieki duszpasterskiej nad polskimi uchodźcami. Wartością tego opracowania jest połączenie historii biograficznej z historią instytucji. Kard. Hlond nie jest przedstawiany wyłącznie jako postać wybitna w sensie osobistym, lecz jako uczestnik określonych procesów organizacyjnych i kościelnych. Do tego nurtu należy również artykuł dotyczący stanowiska kard. Hlonda wobec kandydatów na urząd pierwszego biskupa pomocniczego w Katowicach. Pozwala on spojrzeć na działalność prymasa poprzez konkretny proces decyzyjny. Takie podejście należy ocenić pozytywnie. Zamiast tworzyć kolejną narrację biograficzną, autor stara się rekonstruować określone fragmenty działalności hierarchów na podstawie dokumentacji źródłowej.

7. Kolejnym obszarem dorobku jest problematyka polskiego duszpasterstwa wojskowego. Artykuł dotyczący abp. Gawliny i prób objęcia polskiej ludności cywilnej w ZSRS opieką duszpasterstwa wojskowego w 1942 r. ukazuje znaczenie układu Sikorski–Majski z 30 lipca 1941 r. dla możliwości rozwoju działalności religijnej. Autor stawia pytania dotyczące sposobu funkcjonowania duszpasterstwa, stosunku władz sowieckich do działalności religijnej oraz zakresu pomocy świadczonej przez kapelanów. Szczególnie istotne jest wskazanie, że kapelani wojskowi podejmowali działalność nie tylko wobec żołnierzy, lecz również wobec ludności cywilnej, a niekiedy także miejscowej ludności. W dorobku znajduje się także opracowanie poświęcone kapelanom Wojska Polskiego w oflagu w Rotenburgu. Na podstawie zbiorowej fotografii autorzy identyfikują 57 kapelanów i przedstawiają ich wojenne losy, obejmujące następnie pobyt w Buchenwaldzie i Dachau. Nie sposób pominąć artykułu o braciach Brandysach: Pawle i Janie. Szczególnie ten ostatni położył wielkie zasługi w kształtowaniu i praktycznej realizacji zadań duszpasterskich wśród żołnierzy PSZ na Zachodzie. Ten typ badań zasługuje na szczególne uznanie ze względu na jego mikrohistoryczny charakter. Jedno źródło ikonograficzne staje się punktem wyjścia do odtworzenia losów większej grupy osób. Otwiera to możliwości dalszych badań prosopograficznych nad polskim duchowieństwem wojskowym.

8. Jedną z najbardziej wartościowych cech ocenianego dorobku jest działalność edytorska. W przypadku badań historycznych, zwłaszcza dotyczących XX wieku, udostępnianie źródeł ma fundamentalne znaczenie. Opracowanie dokumentu wymaga bowiem nie tylko znajomości historii, lecz również umiejętności rozpoznania wartości poszczególnych przekazów, ich wzajemnych relacji oraz kontekstu powstania. Przykładem jest wspomniana edycja korespondencji Gawlina–Kwaśny. Innym przykładem jest wydanie materiałów Czesława Horaina dotyczących obecności Polaków w Ziemi Świętej. Przypadek Horaina jest szczególnie interesujący. Z przedstawionego materiału wynika, że zgromadzona przez niego spuścizna liczyła około 15 tys. kart. Horain prowadził badania dotyczące polskich śladów w Palestynie, korzystając z ksiąg pamiątkowych, rejestrów osobowych, albumów i innych materiałów. Jednocześnie

wskazano na ograniczenia tego dorobku: braki w dostępie do źródeł, niedostatki metodologiczne, nieścisłości i nieprecyzyjności. Pomimo tych ograniczeń spuścizna Horaina została oceniona jako znacząco uzupełniająca wiedzę o obecności Polaków w Ziemi Świętej. Z punktu widzenia historii nauki interesujące jest zatem nie tylko samo wykorzystanie spuścizny Horaina, ale także krytyczne potraktowanie jej wartości. Edytor nie powinien bowiem bezrefleksyjnie utożsamiać zgromadzonego materiału z materiałem naukowo zweryfikowanym. Właściwa edycja musi pozwolić przyszłemu badaczowi odróżnić informacje źródłowe od ustaleń autora dokumentacji.

9. Oceniany dorobek obejmuje także prace dotyczące zagadnień nieco bardziej oddalonych od głównego nurtu badań. Należy do nich artykuł dotyczący prześladowań księży diecezji katowickiej w okresie PRL. Autor zwraca uwagę na obecność duchownych diecezji katowickiej w szerszym zbiorze biograficznym dotyczącym księży prześladowanych przez władze komunistyczne. Interesujące jest także opracowanie dotyczące powstania Związku Polskich Księży we Francji w 1938 r. Praca ta pokazuje, że duchowieństwo polskie na emigracji tworzyło własne struktury środowiskowe służące zachowaniu języka, tradycji i wartości religijnych. Organizacja została powołana z inicjatywy ks. Andrzeja Sobieskiego, przy współudziale innych osób zaangażowanych w działalność Polskiej Misji Katolickiej. Do interesujących prac należy również studium poświęcone nuncjuszowi Angelo Roncalliemu i jego stosunkowi do problemów polskiej emigracji we Francji po II wojnie światowej. Autor pokazuje zainteresowanie nuncjusza sprawami polskimi oraz jego kontakty z kard. Augustem Hlondem, abp. Józefem Gawliną i rektorami Polskiej Misji Katolickiej. Wartość tego opracowania polega na poszerzeniu perspektywy badawczej. Historia Polskiej Misji Katolickiej zostaje bowiem ukazana nie tylko z perspektywy jej polskich organizatorów, ale również przez pryzmat przedstawiciela Stolicy Apostolskiej.

Zauważyć nadto należy, że ks. Kłakus oprócz monografii, artykułów w recenzowanych czasopismach naukowych i rozdziałów w monografiach i materiałach pokonferencyjnych, a także artykułów w czasopismach nierecenzowanych, opublikował cztery teksty o charakterze popularnonaukowym. Był członkiem redakcji *Słownika biograficznego duchowieństwa (archi)dieczji katowickiej 1922-2008*, Katowice 2009, s. 482, w którym nadto zamieścił 10 biogramów własnego autorstwa.

Załączona analiza bibliometryczna publikacji, uwypukla międzynarodowy zasięg publikacji oraz (co jest dzisiaj szczególnie ważne przy ewaluacji dyscyplin naukowych), pokaźny dorobek punktowy. Monografie z zakresu nauk teologicznych są premiowane 120 punktami. Ponadto (jak już wyżej wskazał recenzent), jest szereg artykułów w czasopismach po 100 czy 70 punktów, indeksowanych w światowych bazach. Recenzentowi zabrakło tylko w tym dorobku, mając na uwadze zagraniczne doświadczenie naukowe recenzenta, szerzej podjetej współpracy z autorami zagranicznymi.

Ocena pozostałego dorobku publikacyjnego

Na podstawie przedstawionego materiału można stwierdzić, że dorobek ks. Kłakusa posiada wyraźny wymiar międzynarodowy. Przedmiotem badań są bowiem

procesy zachodzące równocześnie w Polsce, Francji, Watykanie, Czechosłowacji, Związku Sowieckim i Ziemi Świętej. Międzynarodowy charakter badań nie ogranicza się do geografii podejmowanych tematów. Dotyczy również bazy źródłowej. Autor korzysta z materiałów Polskiej Misji Katolickiej w Paryżu, archiwów watykańskich, materiałów dyplomatycznych oraz dokumentacji związanej z działalnością polskich struktur kościelnych za granicą. Jest to niewątpliwie mocna strona dorobku. Historia Kościoła XX wieku wymaga bowiem coraz częściej przekraczania granic archiwów narodowych. Decyzje dotyczące Kościoła w Polsce były podejmowane niejednokrotnie w Rzymie, a działalność polskich emigrantów wymagała współpracy z miejscowymi strukturami kościelnymi. Dorobek wskazuje również na znajomość języków potrzebnych do prowadzenia badań źródłowych. W korespondencji Gawlina–Kwaśny występują dokumenty w języku polskim, francuskim i włoskim. Takie przygotowanie zwiększa możliwości badawcze autora i pozwala mu sięgać do materiałów niedostępnych badaczowi ograniczającemu się do źródeł polskojęzycznych.

Najbardziej charakterystycznym elementem warsztatu naukowego autora jest metoda źródłowa. Większość przedstawionych prac rozpoczyna się od konkretnego zespołu archiwalnego lub dokumentu. Następnie autor wykorzystuje go do rekonstrukcji szerszego procesu historycznego. Metodę tę należy ocenić pozytywnie. Pozwala ona uniknąć konstruowania narracji wyłącznie na podstawie literatury przedmiotu. Szczególnie wartościowe są te prace, w których nowe materiały archiwalne służą weryfikacji wcześniejszych ustaleń. Dobrym przykładem jest studium dotyczące wygnania biskupów katowickich, w którym wykorzystano materiały Archiwum Watykańskiego Sekretariatu Stanu. Autor wskazuje, że dokumentacja ta pozwala uzupełnić wiedzę o sposobie przekazywania informacji Stolicy Apostolskiej oraz o działaniach podejmowanych przez Watykan wobec struktur kościelnych narzuconych przez władze PRL. Podobną wartość ma wykorzystanie raportów nuncjusza w badaniach nad wyborem bp. Stanisława Adamskiego. Źródła te pozwalają odtworzyć sposób, w jaki oceniano kandydatów do kierowania diecezją katowicką. Zaletą warsztatu autora jest zatem koncentracja na źródłach umożliwiających dotarcie do procesu decyzyjnego, a nie tylko do jego końcowego rezultatu.

Największy potencjał oryginalności posiadają prace wykorzystujące materiały archiwów watykańskich i Polskiej Misji Katolickiej w Paryżu. W kilku przypadkach autor wyraźnie wskazuje, że wykorzystane materiały nie były wcześniej znane lub nie zostały odpowiednio wykorzystane w historiografii. Na osobne podkreślenie zasługuje działalność edytorska. W przypadku historyka Kościoła ma ona szczególne znaczenie, ponieważ znaczna część dokumentacji dotyczącej XX wieku nadal pozostaje rozproszona w archiwach. Edycja źródeł jest przedsięwzięciem wymagającym cierpliwości i konsekwencji. Jej wartość nie zawsze jest natychmiast widoczna, ale z punktu widzenia rozwoju badań historycznych pozostaje fundamentalna. Udostępnienie korespondencji Gawlina–Kwaśny czy materiałów dotyczących Czesława Horaina może bowiem stać się podstawą kolejnych badań. W przypadku korespondencji Gawlina–Kwaśny istotne jest również zachowanie wielojęzycznego charakteru materiału. Dzięki temu źródło pozwala

analizować działalność polskiego duchowieństwa w realiach międzynarodowych, a nie wyłącznie z perspektywy polskiej. Działalność edytorska zwiększa więc trwałość dorobku habilitanta. Artykuł interpretacyjny odpowiada na określone pytanie badawcze, natomiast dobrze przygotowana edycja źródłowa może służyć wielu przyszłym badaczom i generować nowe pytania.

Kwestie dyskusyjne, które nasunęły się Recenzentowi przy lekturze tej części dorobku habilitanta są dwie: 1. Czy z badań nad Gawliną, Hlondem, Polską Misją Katolicką, diecezją katowicką i nuncjaturą można wyprowadzić bardziej ogólną tezę dotyczącą funkcjonowania Kościoła polskiego w przestrzeni międzynarodowej. 2. W niektórych tekstach wyraźnie zaznaczono, że badania uzupełniają wcześniejszy stan wiedzy. Szczególnie dobrze widać to w przypadku badań nad wygnaniem biskupów katowickich oraz wykorzystania materiałów watykańskich. Czy deklarowane uzupełnienie ma charakter przede wszystkim faktograficzny, czy także interpretacyjny? Na ile te opracowania wypełniają wskazaną lukę? Nie są to jednak zastrzeżenia podważające wartość dorobku. Mają raczej charakter postulatów odnoszących się do sposobu jego przedstawienia.

Na podstawie lektury publikacji można natomiast wskazać kilka szczególnie wyraźnych atutów dorobku. 1. Konsekwentna koncentracja na źródłach archiwalnych. Autor nie ogranicza się do opracowań drukowanych, lecz poszukuje dokumentacji pozwalającej rekonstruować mniej znane aspekty historii Kościoła. 2. Konsekwentne zainteresowanie historią polskiego duszpasterstwa emigracyjnego. Francja nie jest tu jedynie miejscem działalności polskich księży, lecz przestrzenią spotkania kilku tradycji kościelnych, kulturowych i narodowych. 3. Ważnym walorem jest wykorzystanie archiwów watykańskich. Dzięki temu badania autora uzyskują perspektywę wykraczającą poza polską dokumentację kościelną. 4. Umiejętność łączenia historii instytucjonalnej z historią personalną. Hierarchowie tacy jak Hlond, Gawlina czy Adamski nie są analizowani wyłącznie jako biografie, ale jako uczestnicy konkretnych procesów historycznych. 5. Międzynarodowy charakter badań, obejmujący Polskę, Francję, Watykan, Czechosłowację, Związek Sowiecki i Ziemię Świętą. 6. Istotną wartością jest działalność edytorska, dzięki której dorobek nie ogranicza się do interpretacji, lecz obejmuje również udostępnianie podstaw źródłowych dla kolejnych badań. Recenzent pragnie zauważyć, że u Habilitanta można dostrzec wyraźne cechy samodzielności badawczej. Autor podejmuje własne kwerendy, dociera do materiałów archiwalnych i formułuje pytania badawcze dotyczące konkretnych procesów historycznych. Szczególnie istotne jest to, że badania nie koncentrują się wyłącznie na źródłach znajdujących się w Polsce. Kwerendy zagraniczne, zwłaszcza w archiwach Polskiej Misji Katolickiej w Paryżu oraz w archiwach watykańskich, poszerzają podstawę źródłową badań. Samodzielność widoczna jest również w wyborze tematów. Prace dotyczące stylu działalności abp. Gawliny, prób jego nominacji w Katowicach czy dokumentacji związanej z wygnaniem biskupów katowickich wynikają z konsekwentnego rozwijania określonego programu badawczego. Na tej podstawie można stwierdzić, że dorobek wskazuje na ukształtowanie się samodzielnego warsztatu historyka Kościoła, którego mocną stroną

jest praca ze źródłem archiwalnym. Podkreślić także należy, że opracowania ks. Kłakusa mają dla historii Kościoła znaczenie w wielu wymiarach: źródłoznawczym, instytucjonalnym, personalnym, międzynarodowym i społecznym.

Inne formy działalności naukowej

Habilitant brał udział w ośmiu konferencjach krajowych i zagranicznych (Bratysława, Toulon, Poznań, Lublin, Katowice), wygłosił wykłady popularyzujące i prowadzi zajęcia z historii Kościoła w Tulonie, w tym dwa cykle wykładów monograficznych. Był recenzentem pięciu artykułów w *Archiwach, Bibliotekach i Muzeach Kościelnych*. Uczestniczył w projekcie badawczym Instytutu Nauk Teologicznych UŚ. Monografia o abp. Gawlinie i jego stosunku do Żydów powstała w ramach Centralnego Projektu Badawczego IPN *Dzieje Żydów w Polsce i stosunki polsko-żydowskie w latach 1917-1990*. Otrzymał dwa granty wewnętrzne Centrum Badań nad Historią Kościoła im. ks. Wincentego Myszora.

Podsumowanie i ocena całości dorobku naukowego

Całościowa ocena przedstawionego dorobku jest jak najbardziej pozytywna. Jest on wyraźnie ukierunkowany, oparty na samodzielnych badaniach źródłowych i posiadający istotny potencjał poznawczy. Największą jego wartością jest konsekwentne wykorzystywanie dokumentacji archiwalnej, w tym źródeł zagranicznych i watykańskich, oraz podejmowanie tematów, które pozwalają uzupełnić dotychczasową wiedzę o dziejach Kościoła katolickiego w XX wieku. Szczególnie wartościowe są badania nad polskim duszpasterstwem we Francji oraz dziejami diecezji katowickiej. W obu tych obszarach autor wykazuje się znajomością problematyki, umiejętnością pracy ze źródłem oraz zdolnością do rekonstruowania procesów zachodzących na styku Kościoła, społeczeństwa i państwa. Na uwagę zasługuje również umiejętność wykorzystania dokumentów dotyczących osób pełniących funkcje kościelne i dyplomatyczne. Badania nad hierarchami kościelnymi: Józefem Gawliną, Augustem Hlondem, Stanisławem Adamskim oraz o. Józefem Bocheńskim, ks. Kazimierzem Kwaśnym, ks. Pawłem Brandysem i jego bratem ks. Janem, pozwalają uchwycić mechanizmy podejmowania decyzji, funkcjonowania struktur kościelnych oraz wzajemnych relacji pomiędzy Kościołem polskim, Kościołami lokalnymi i Stolicą Apostolską. Istotnym walorem pozostaje działalność edytorska. Udostępnianie dokumentów, w szczególności korespondencji i materiałów znajdujących się w archiwach zagranicznych, ma znaczenie wykraczające poza pojedyncze publikacje. Tworzy bowiem podstawę dla dalszych badań. Zgromadzony materiał pokazuje badacza, który posiada własny warsztat, konsekwentnie prowadzi kwerendy archiwalne, podejmuje problemy istotne dla historii Kościoła oraz wprowadza do obiegu naukowego materiały źródłowe o znaczeniu dla dalszych badań. Na podstawie przedstawionego materiału można zatem stwierdzić, że dorobek Michała Kłakusa stanowi znaczący i rozpoznawalny wkład w badania nad historią Kościoła katolickiego, zwłaszcza nad dziejami polskiego duszpasterstwa emigracyjnego we Francji, historią diecezji katowickiej oraz relacjami Kościoła polskiego ze Stolicą

Apostolską w XX wieku. Wskazane uwagi mają charakter dyskusyjny, zaś końcowa ocena dorobku jest jak najbardziej pozytywna.

Konkluzja

W świetle przeprowadzonej analizy dorobku naukowego Habilitanta oraz oceny wskazanego osiągnięcia naukowego stwierdzam, że spełnia ono wymagania określone w art. 219 ust. 1 pkt 2 ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce. Przedstawione przez Habilitanta monografie, rozpatrywane zarówno w aspekcie ich wartości poznawczej, jak i wykorzystanej podstawy źródłowej oraz zastosowanych metod badawczych, stanowią znaczący wkład w rozwój badań nad dziejami Kościoła i chrześcijaństwa, zwłaszcza w odniesieniu do wskazanych obszarów badawczych.

Na szczególne podkreślenie zasługuje konsekwentne podejmowanie problematyki historyczno-kościelnej, oparte na szerokiej kwerendzie źródłowej oraz krytycznej analizie materiałów archiwalnych. Dorobek ten nie ogranicza się do opracowania i uporządkowania istniejącego stanu badań, lecz prowadzi do jego istotnego poszerzenia poprzez wprowadzenie do obiegu naukowego nowych ustaleń, źródeł i interpretacji. Tym samym przyczynia się do pogłębienia wiedzy w zakresie historii Kościoła, a także do lepszego rozpoznania procesów i uwarunkowań kształtujących jego działalność w badanych okresach i środowiskach.

Całość dorobku naukowego Habilitanta należy zatem ocenić jako dojrzały i znaczący rezultat wieloletniej działalności badawczej, charakteryzujący się wyraźną samodzielnością, konsekwencją podejmowanej problematyki oraz istotnym walorem poznawczym. Przeprowadzona analiza pozwala stwierdzić, że osiągnięcia naukowe Habilitanta stanowią znaczny wkład w rozwój dyscypliny nauki teologiczne i tym samym spełniają przesłankę określoną w art. 219 ust. 1 pkt 2 ustawy – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce.

W konsekwencji stwierdzam, że Habilitant spełnia wymagania określone w art. 219 ust. 1 pkt 2 ustawy – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce, a jego dorobek naukowy uzasadnia pozytywną ocenę w postępowaniu w sprawie nadania stopnia doktora habilitowanego w dyscyplinie nauki teologiczne.

ks. Tomasz Mosiol